

Jana Hoffmannová – Jiří Zeman

Výzkum syntaxe mluvené češtiny: inventarizace problémů*

Investigating the syntax of spoken Czech: taking stock of the problems

ABSTRACT: Until now, Czech grammars have focused primarily on the syntax of written texts, paying little attention to spoken discourse. In the present article, the authors have sought to a) explore the existing works on syntax to identify references to features peculiar to spoken Czech (normally classified as “deviations from regular sentence patterns”); b) complement them with findings of Czech dialectologists; and c) expand the context to include results of the few authors who consistently explore spoken Czech and its syntax (particularly O. Müllerová and M. Hirschová). The inventory of features so far identified as peculiar to spoken syntax includes, among other things, syntactic units appended after a point of syntactic completion, parentheses, corrections, reported speech, the free dative etc. In addition to syntax, some of the features belong to the lexical-syntactic level (conjunctions, particles, phatic expressions), while others concern hypersyntax (the proportion of parataxis, hypotaxis and juxtaposition). The syntax of spoken Czech is to be understood as a syntax of utterances and turns (not of sentences); it has to be investigated in terms of its dialogic and processual nature, with a clear orientation to the sound form of syntactic structures and to the role of non-verbal means of communication.

Key words: spoken Czech, syntax, hypersyntax, conversation, utterance, turn

Klíčová slova: mluvená čeština, syntax, nadvětná syntax, dialog, výpověď, replika

1. Úvod

1.1. Současný výzkum syntaxe mluvené češtiny je založen na přesvědčení, že lze předpokládat určité obecné, univerzální charakteristiky, společné rysy syntaxe českých mluvených projevů – a že o nich dosud víme poměrně málo.¹ Téměř všechny základní gramatiky a syntaxe češtiny² obsahují aspoň nějaké zmínky o syntaktických jevech češtiny mluvené, pojem „mluvená“ však chápou nejednotně. Některé práce uvažují

* Tento článek bychom rádi věnovali kolegyni Olze Müllerové k jejímu životnímu jubileu (*25. 2. 1942) – s poděkováním za to, že na nás v průběhu dlouholeté spolupráce dokázala přenést své zaujetí pro výzkum mluvené češtiny. – Příspěvek vznikl v rámci projektu č. 15-01116S (Syntax mluvené češtiny) podporovaného Grantovou agenturou České republiky.

¹ Budiž tu hned zpočátku řečeno, že „syntax“ je při výzkumu mluvených projevů nutno chápat široce (Hrbáček, 1994), hypersyntakticky, tj. se zahrnutím řady jevů textové výstavby. Srov. k tomu zde v oddílech 3 a 4.

² Pracovali jsme s těmito: Trávníček (1949), Kopečný (1962), Šmilauer (1969), Havránek – Jedlička (1960), Svoboda (1972), Daneš – Grepl – Hlavsa (1987), Karlík – Nekula – Rusínová (1995), Grepl – Karlík (1998), Čechová a kol. (2000), Štěpán (2013), Štícha a kol. (2013), Panevová a kol. (2014).

o mluvenosti jako komunikační/existenční formě jazyka a zahrnují do ní všechny mluvené variety, jiné o mluvených projevech spisovných, další pak o varietách, jež mají pouze mluvenou komunikační/existenční formu (nářečí, obecná čeština).³ Nejčastěji se zabývají tzv. „odchylkami od pravidelné mluvnické stavby věty“, tedy jevy z hlediska syntaxe spisovné češtiny periferními, jako jsou elipsa, vsuvka, anakolut, kontaminace a zeugma. Tyto jevy však v naprosté většině případů nebyly popisovány systematicky, užívaná terminologie byla dobově podmíněna. Navíc z těchto zmínek není vždy jasné, z jakého materiálu či z jakých komunikačních situací autoři vycházeli. Prezentace příkladového materiálu – omezená na „větu“ a zaznamenaná systémem obvyklým v psané komunikační formě – vyvolává dojem, že východiskem jsou převážně projevy realizované ve veřejných komunikačních situacích nebo mluvené spisovné projevy. Tyto příklady jsou konfrontovány se syntaxí psaných textů a jsou z nich vyvozovány zvláštnosti větné stavby mluvených projevů. A někdy naopak výchozí data jasná jsou: výklady se opírají o dialogy postav v beletrii, které mluvenou češtinu v různé míře, výběru a stupni stylizace napodobují.

Dále je tu linie začínající průkopnickými články K. Hausenblase a M. Grepla z počátku 60. let (první sborník *Otázky slovanské syntaxe*);⁴ linie, kterou rozvinula ve svých pracích hlavně O. Müllerová (uvedme aspoň monografii *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*, 1994). Opomenuty by neměly být ani některé práce M. Krčmové; konstatuje-li tato autorka v Encyklopedickém slovníku češtiny (2002, s. 82), že podstatné rysy syntaxe výpovědi jsou dány mluveností, expresivností a spontaneitou komunikátu, pak vystihuje podstatné rysy mluvené syntaxe a každý z termínů by stál za podrobný rozbor. Do této linie lze zařadit i důležité práce M. Hirschové, od článku z r. 1995 (s příznačným názvem *Pokleslé vyjadřování – běžná norma spontánních projevů? – názvem*, v němž jsou emblematická skoro všechna slova, tj. „pokleslost“, „norma“, „běžnost“, „spontánnost“ – a i ten otazník) až po nedávný text s názvem *Syntax výpovědi (obsažený ve Studiích k moderní mluvnické češtině 7, 2013)*. A v neposlední řadě jsou tu fundované syntaktické studie českých dialektologů, především J. Chlouпка (1961 aj.), V. Micháلكové (1971), J. Balhara (1974) a M. Šipkové (1993 aj.).⁵

Výše už jsme zmínili nespornou skutečnost, že existuje více „mluvených češtin“, jednotlivých variet a subvariet. Z tohoto hlediska je závažná stať S. Machové (2010), která se pokusila zjistit syntaktická specifika obecné češtiny. Došla k závěru, že nic takového neexistuje, že téměř všechny syntaktické rysy projevů v obecné češtině se vyskytují např. i v syntaxi nářeční a lze je prostě považovat za společné rysy syntaxe českých mluvených projevů. Podobně soudí Krčmová (1997), že syntaktická a textová

³ Za zmínku tu stojí označení, jaká autoři gramatických popisů používají ve vztahu k „mluvenosti“, „mluvené češtině“: jazyk hovorový, lidový, běžně mluvený, substandardní; běžně/běžná mluvená řeč, běžně mluvená čeština, hovorová čeština, hovorová substandardní čeština, nespisovná čeština; lidová a hovorová mluva; neoficiální mluvené projevy, neoficiální mluvená komunikace, běžná komunikace; projevy citově vzrušené; citovost, expresivita, expresivní mluva, expresivní hovorová mluva, hovorový a expresivní ráz, důvěrný tón; nepřilíš pečlivá běžná mluva; aj.

⁴ Hausenblas (1962), Grepl (1962).

⁵ Stranou teď necháváme literaturu zahraniční, především slavistickou (práce J. A. Zemské ad.).

stavba obecněčeských projevů je „dobře funkčně přizpůsobena podmínkám bezprostřední komunikace“ (svou uvolněností, silným situačním zakotvením atd.), což ji sblížuje s výstavbou textů nářečních. Obdobně vyznívá také zmínka F. Daneše (1995, s. 92): „V syntaxi se obecná čeština rozplývá, jde většinou o jevy charakteristické pro běžně mluvené projevy vůbec.“ Tato představa mluvené češtiny a její syntaxe je zřejmě blízká i vyjádřením F. Čermáka (1993, 1996, 1997) na toto téma.

1.2. Ke zpřesnění představy o syntaktických a hypersyntaktických jevech mluvené češtiny je v současné době vhodné využít korpusových dat – kromě staršího speciálního korpusu Olgy Müllerové především nejnovější ORAL2013 z Českého národního korpusu,⁶ korpus DIALOG vytvářený v Ústavu pro jazyk český AV ČR a další zdroje. Kromě převažujícího zaměření na nepřipravené, neoficiální, neveřejné dialogy lze podle našeho názoru doplňkově, v menší míře analyzovat i dialogy polopřipravené, polooficiální a veřejné (případně i monology – s vědomím neurčitosti hranice mezi dialogem a monologem). Metodologie výzkumu ovšem musí vycházet hlavně z toho, že běžně mluvená čeština se uplatňuje převážně v dialogických interakcích; proto je třeba využívat metody kvalitativní i kvantitativní, vedle přístupů korpusové lingvistiky i metody gramatické analýzy, fonetiky, interakční lingvistiky a konverzační analýzy, stylistiky mluvených projevů aj.

Ze zmíněné monografie O. Müllerové se tu hodí uvést ještě dvě vodítka, pro výzkum mluvené syntaxe velmi důležitá. Podle prvního z nich je možno v mluvených projevech zaznamenávat (1) konstrukce odpovídající formám známým z textů psaných; (2) modifikace těchto systémových konstrukcí; (3) konstrukce specifické vyložené pro mluvenou češtinu a (4) to, co by se dalo označit spíše jako „dekonstrukce“, totiž úseky ze syntaktického hlediska „chaotické“, neuspořádané. Současný výzkum by se měl zaměřit na typ (2) a (3), tj. na ony modifikace a specifické konstrukce; a snažit se zachytit, do jaké míry syntaktické prostředky mluvené češtiny vykazují určitou pravidelnost a ustálenost – že tu přece jen nevládne pouhá chaotická procesualita. A druhý postulát O. Müllerové: je vhodné využívat dva postupy, jednak vyhledávat v korpusech syntaktické a textové jevy, ke kterým nás přivedly např. výše zmíněné práce našich kolegů, ale zároveň analyzovat i celé souvislé mluvené projevy, se zřetelem k podmínkám jejich produkce, situační podmíněnosti atd. Oba postupy je samozřejmě třeba kombinovat; zde se ale zatím budeme věnovat jednotlivým jevům, postupně vytipovaným nebo opakovaně uváděným v bohemistických publikacích.⁷

⁶ Z ČNK lze někdy s prospěchem využívat i starší korpusy (Pražský mluvený korpus, Bměnský mluvený korpus, ORAL2006, ORAL2008). Rozdílné způsoby transkripce však komplikují srovnatelnost dat a navíc ORAL2013 má tu nespornou výhodu, že kromě relativně vysokého zastoupení dat z různých českých i moravských regionů nabízí možnost využít paralelně k práci s přepisy i poslech audionahrávek.

⁷ Asi nejsoustředěněji u O. Müllerové v monografii z r. 1994, v přehledu pak Müllerová (2011, s. 153–157; 2000, s. 36–42). Text citovaný naposledy je obsažen v ostravské publikaci I. Bogoczové et al. *Tváře češtiny* (2000); v ní je zařazena ještě syntaktická kapitola E. Jandové (2000), která ovšem z jevů mluvené syntaxe probírá pouze vsuvky a reprodukce řeči.

2. K zastoupení mluvenostních jevů v dosavadních popisech české syntaxe

2.1. Jako příznačné pro mluvenou syntax se obvykle uvádějí procesy osamostatňování, tj. vytykání či předsouvání, a na druhé straně dodatečného přičleňování určitých částí syntaktických jednotek. Typické jistě jsou, výsledky těchto procesů jsou však značně rozrůzněné a rovněž příslušná terminologie.⁸ Problematický je v tomto kontextu např. termín „parcelace“: lze souhlasit s M. Hirschovou (2013, s. 124) v tom, že na parcelaci se obvykle uvádějí příklady z psaných a připravených textů, jde o výsledky záměrné stylizace a o značnou nezávislost parcelátů (*Plavala proti proudu. Dlouhými, různými tempy.*). Ve spontánních projevech je asi vhodnější mluvit o onom předsouvání a dodávání, a rozlišovat mj.:

2.1.1. předsouvání, vytykání a) se zájmeným odkazováním (*holky, ty se mu líbily; spát, to já spím dobře*),⁹ třeba i vícenásobným (*vona ta sousedka, ta už je moc nemocná*), b) bez odkazování (*Honza, už vodušel?*); obdobně dodatečné připojování a) s odkazováním (*von je v Plzni, ten její syn*), třeba i vícenásobným (*kam my to postavíme, tu knihovnu?*), b) bez odkazování (*chodí už do práce, Matěj; přijedem v pátek, všichni tři*);

2.1.2. to, zda předsunutá či dodávaná část má charakter podmětu, předmětu, příslovečného určení aj. (pokud si na chvíli pomůžeme klasickou terminologií větných členů): *ten jeho šéf, ten nepřišel / ten nepřišel, ten jeho šéf* (podmět); *Evu, tu měl rád / tu měl rád, tu Evu* (předmět); *teprv tejden, a už nic neví / už nic neví, a teprv tejden* (příslovečné určení); příslovečné určení může mít i charakter zřetelový a být vyjádřeno předložkovou vazbou (*s tím Novákem, ten na to nestačil*);

2.1.3. předsouvání východiska (v *Praze, tam sem spala u sestry*) a jádra (*do Prahy, tam bych se chtěla podívat*); obdobně dodatkové přičleňování složek východiskových (*byla ze slámy, ta střecha*) a jádrových (hlavně výrazů přívlastkových a přístavkových: *svítili sme lampou, na petrolej*);¹⁰

2.1.4. to, zda mezi oběma částmi konstrukce je shoda v určitých gramatických kategoriích (*ty psi, ty v noci štěkali; ten hned tak neskončí, ten kravál*), nebo nikoli (*ty psi, to v noci štěkalo; to hned tak neskončí, ten kravál*); srov. i rozdíl *kluci, těm to nešlo* vs. *klukům, těm to nešlo*.

⁸ Srov. k tomu Havránek – Jedlička (1960, s. 326–336), Šmilauer (1969, s. 39, 55), Michálková (1971, s. 134–142), Balhar (1974, s. 70–80), Grepl – Karlík (1998, s. 394–400), Čechová a kol. (2000, s. 276–280) aj.

⁹ Příklady na jednotlivé jevy buď přebíráme z citované literatury, nebo vybíráme z vlastní excerpce. Jsou zde prezentovány převážně v obecné češtině, která – jako značně rozšířený interdialekt – pro nás představuje jakéhosi zástupce české „mluvenosti“. Vzhledem k tomu, že se zde opíráme také o vynikající práce moravských syntaktiků-dialektologů, to není korektní postup. Přesto se k němu uchylujeme z příznačného důvodu: pokud přebíráme příklady nářeční, volíme takové, které mají v obecné češtině jasný ekvivalent a které lze připsat „nadrřeční“ syntaxi mluvené češtiny. Pro uváděné struktury opravdu není podstatné, zda uijeme *on* nebo *von, prej* nebo *pré*. Snad je tento způsob i čtenářsky přístupnější než speciální transkripcie.

Předěly mezi členy osamostatněnými a základní konstrukcí jsou zde vyznačovány čárkami. Na příslušných místech mohou, ale nemusí být výraznější nebo méně výrazné pauzy.

¹⁰ Takto člení svůj výklad Šipková (1993, s. 146–151).

V případech, kdy není uplatněna shoda či odkazování, dochází k vyššímu stupni uvolněnosti syntaktické výstavby – ale stále nejde o žádné „odchylky“ či „nepravidelnosti“. K vyššímu stupni uvolněnosti vzájemných vazeb patří také „nápísově“ nebo „nadpísově“ vytykání zavádějící nové téma v rozhovoru či vyprávění: *to můj brácha, jednou se přihnál / ten se jednou přihnál...; nebo ten dort, tenkrát sme slavili / to sme tenkrát slavili...* Se stupněm uvolněnosti souvisí i způsob zvukového usouvztažnění, tj. délka pauzy a intonace (většinou typu nekoncové polokadence).¹¹

2.2. Zajímavá strukturní rozlišení lze zaznamenat i v oblasti reprodukce cizí/vlastní řeči v mluveném projevu (u Grepla a Karlíka „reprodukce prvotních výpovědí“). Co známe z projevů psaných? Řeč přímou (*Říkala: „Musím už letět.“*), nepřímou (*říkala, že už musí letět*) a přechodné formy jako řeč polopřímou (*říkala, musí už letět*). To vše se vyskytuje i v projevech mluvených (*říkala musím už letět*). Jsou tu ale ještě další využívané možnosti, které způsobují, že přechody mezi jednotlivými formami podání řeči jsou značně neostře a jejich rozlišení někdy téměř nemožné;¹² patří k nim především různé stupně a způsoby redukce uvozovací věty, nebo R. Adamem (2003) zdůrazněná forma s *prý/prej/pré*. V mluvených projevech se objevují nejrůznější konstelace signálů *že, prej a jako: říkala že prej musí letět / že jako musí letět* (ev. *že musí jako letět; jako že musí letět*), uvozovací věta se leckdy vytrácí (*prej musím letět; že prej musí letět*). Další konstelace vznikají při reprodukci forem tázacích a přácích: *ptal se jak prej se mám; ptal se co že sem dělala / co sem jako dělala / co že sem jako dělala; říkali at prej/jako přídu*. Redukce uvozovací věty může vést i ke zkratkovité konstrukci bez verba dicendi: *tak (voni) na něho tak příd' / at příde / at prej příde / at jako příde / jako že at příde / aby přišel / že aby přišel / že aby prej přišel...* To nás přivádí k dalším „designům“ redukované uvozovací věty, z nichž jeden je založen na prvku zájmeném: *vona musím letět / vona prej musím letět / vona musím prej letět* (pozice výrazu *prej* mohou být nejrůznější, dokonce i *vona musím letět prej*). Dále *vona že musí letět; vona že prej musí letět; vona že jako / jako že musí letět*. Pokud se reprodukce týká výroku opakovaného v obdobné situaci, je časté *vona dycky (já už musím letět)*; srov. k tomu Zeman (2014). Jako signál reprodukce postačí i pouhé *a: přišla a . co prej to dělám*; opět jako předznamenání řeči přímé i nepřímé: *přišla a . pod se mnou; přišla a . at du s ní*. Zvláště některé z těchto možností jsou opět podmíněny specifickým zvukovým ztvárněním, především využitím intonace a pauzy (*přišla a . musím letět*).¹³ Konstelace příslušných signálů mohou být i dále variovány: *přišla a hned at du s ní / a hned prej at du s ní / a hned at prej du s ní / a hned že prej at du s ní...* Všechny signály se objevují i při reprodukci vlastní řeči: *já prej / a já / já hned že* atd.¹⁴

¹¹ Viz Balhar (1974, s. 71), Štícha a kol. (2013, s. 662).

¹² O míšení řeči přímé a nepřímé píše i Kopečný (1962, s. 314).

¹³ Kromě toho při reprodukci řeči ani nemusí dojít na (byť i redukované, minimalizované) uvozovací signály, dokonce ani výrazná pauza není nutná – v případech, kdy mluvčí uplatní jiné zvukové prostředky sloužící k imitování, popř. karikování projevu jiné osoby (síla a barva hlasu, tempo řeči aj.).

¹⁴ Také Šipková (1993, s. 128–137) zdůrazňuje u reprodukce řeči v nářečních promluvách různé redukované formy uvozování: *a, a von, a pré, von pré, že, že pré, že jako, hned že pré...* Obdobně Balhar (1974, s. 103–108).

K náznu možných forem podání řeči, jimiž mluvené projevy oplývají, tu přidáme ještě tři poznámky. V nových datech se nám stále vrací starší zjištění (srov. už Hoffmannová, 1999, 2007 aj.): při reprodukci dialogů bývá reprodukce vlastní (dříve pronesené) řeči mluvčího opatřena uvozovací větou, zatímco reprodukce řeči cizí (jiných subjektů) začasťe nikoli, např.: *já sem řekla to je muj byt . ted tam byli manželé učitelé . to je náš byt my máme už klíče . já sem říkala jak můžete . dostali sme to přidělený celej byt patří nám jo . to je německej byt . já sem říkala . není to německej byt . to je muj.*

Druhá poznámka se týká jevu rovněž „reprodukčního“, na který gramatikové často upozorňují a který je založen na neobvyklém slovosledu (*kam jsi to říkal, že šel?*), případně na elipse verba dicendi, sentiendi apod. (*kam že to šel? do školy že šel?*). V těchto otázkových konstrukcích dochází k určitému zkřížení dvou struktur a k vysunutí tázacího zájmena na první pozici.¹⁵

A třetí poznámka se vztahuje k výrazu *prej*, který není pouze signálem reprodukce řeči, ale rovněž – jak se tím dnes zabývají teoretikové evidenciálnosti – projevem určité distance vůči reprodukovánému cizímu mínění, nejistoty, pochybností, nedůvěry ke zdroji informací. Při vyjadřování takto profilované sémantiky se často spojuje s modálním slovesem *mít*: *v neděli se prej má ochladit; prej měl bejt bohatej, kdysi...*¹⁶

2.3. Další frekventovaný jev mluveného projevu, při jehož zkoumání je možno vyjít z prací O. Müllerové, představují vsuvky. V analýze z r. 2011 autorka opět vydělila některé strukturní diference, mj. případy, kdy

2.3.1. parenteze, obvykle krátká nebo ustálená, nijak nenaruší syntaktickou strukturaci základní výpovědi, po vsuvce se pokračuje v započaté syntaktické perspektivě: *tak sem jezdil do Prahy a jednou . to už sem byl na technice . sem jel domů;*

2.3.2. vložením vsuvky se poruší strukturace výpovědi základní, nejčastěji opakováním (ev. s určitými modifikacemi) posledního slova předcházejícího vsuvce: *tak sem jezdil do Prahy a jednou . to už sem byl na technice . jednou taky sem jel domů;*

2.3.3. po parentezi mluvčí nepokračuje v započaté realizaci syntaktické struktury: *tak sem jezdil do Prahy a jednou . to už sem byl na technice . domů sem už jezdil málokdy;*

2.3.4. do vsuvky je vložena další vsuvka: *tak sem jezdil do Prahy a jednou . to už sem byl . jojo, v pětapadesátým . na technice . tak sem jel domů.*

Jako speciální typ vsuvek se někdy uvádějí konstrukce uvozované podřadicími spojkami, časté v projevech psaných i mluvených, s charakterem citačním, orientačním apod. (*jak říkala Eva*).¹⁷

¹⁵ Svoboda (1972, s. 12–13) hodnotí jako „souvětí se stavbou průnikovou“; Grepl a Karlík (1998, s. 358) tu píšou o zvláštním typu anakolutu, resp. (s. 400) o „kontrakci souvětých konstrukcí“; Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 611) hodnotí jako „nepravé doplňovací otázky podivové“. Srov. také Štícha a kol. (2013, s. 879), Panevová a kol. (2014, s. 216).

¹⁶ Daneš – Grepl – Hlavsa (1987, s. 361), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 627).

¹⁷ Např. Svoboda (1972, s. 13). Pro tyto konstrukce se užívají opět různé termíny, např. „věty polovedlejší“.

2.4. Výše v bodu 2.2 už byl zmíněn jeden typ syntaktického křížení. Další typ řadí O. Müllerová ve své monografii mezi opravy (v širokém smyslu); obvykle tu bývá zmiňována i ztráta nebo nedostatek syntaktické perspektivy. Je to křížení dvou konstrukcí přes člen, který je jim oběma společný a ve kterém dochází k jejich průniku; dá se to považovat i za jeden z typů tzv. „falešného startu“, kdy mluvčí nedokončí realizaci určité konstrukce a přejde k jiné. Ve stati Hoffmannové (2001) jsou popsány různé tvary onoho průniku, překryvu, společného členu. V nejjednodušších případech „společný člen“ svým tvarem vyhovuje pro konstrukci „zprava“ i „zleva“: *to je přímo v té ulici hoří ta tráva?* (= „to je přímo v té ulici?“ + „v té ulici hoří ta tráva?“). V řadě dalších případů ale „společný člen“ pro obě konstrukce nevyhovuje; ke kolizi dochází nejčastěji proto, že jedna z nich vyžaduje nominativ, druhá akuzativ: *já sem chtěl policajti kolik mají sto padesát devět?* (= „já sem chtěl policajty“ + „policajti kolik mají?“); *vždycky když se nachladíš nebo na tebe nějaká chřipka chytíš [...] tak ti to zduří* (= „(leze) na tebe nějaká chřipka“ + „nějakou chřipku chytíš“).

Většinou bývá „společný člen“ umístěn na přechodu dvou propojených struktur, ale může se nacházet i před nimi nebo za nimi: *my sme tam viděli . tam je hroznej čoud* („my sme tam viděli čoud“ + „tam je čoud“).

Možnosti vzájemné kontaminace obou zkřížených struktur jsou různé, někdy se už ani nedá mluvit o společném přechodovém článku (ať už jakkoli situovaném), ale spíš o postupné realizaci dvou zkřížených konstrukcí jaksi „na přeskáčku“. Slovesnými centry obou konstrukcí bývají nezdělaná slovesa *být* (*někde*) + *jít* (*někam*): *já . tady u nás . teď sem šla . je uvězněnej pán ve výťahu* (= „já teď sem šla“ + „tady u nás je uvězněnej pán ve výťahu“); *teď sem šel v budce teda ale* (= „sem v budce“ + „šel sem do budky“).

Müllerová tu rozlišuje ještě případy, které se opravdu blíží opravě a směřují ke sdělení jediné informace (při šachové hře: *měl si dvě pole sis moh vybrat*), a případy, kdy se tímto způsobem sdělují dvě různé informace: *vem si čokoládu sem dostala* (= „vem si čokoládu“ + „čokoládu sem dostala“). U veškerého křížení hraje opět nemalou roli intonace a umístění pauzy.

2.5. Typickým projevem modifikace systémových syntaktických struktur v mluvené češtině je jev, který gramatiky většinou neopomíjejí, zato pro něj užívají nejrůznější termíny. Je to tzv. volný dativ a jeho různé typy, označované např. jako dativ interakční, dativ sdílnosti, dativ kontaktní, etický (mravní), afektivní, citový, emocionální, náladový, prospěchový nebo dativ zainteresování.¹⁸ Výstižný rozbor tohoto jevu podává Hirschová (2013, s. 114–121), která vyzdvihuje pragmatický charakter této modifikace; rozlišuje jednak případy, kdy mluvčí akcentuje svou zainteresovanost (užití zájmen 1. osoby: *mi, nám*), kdy zainteresovává adresáta (2. os.: *ti, vám*) nebo kdy referuje o zainteresovanosti své nebo třetí osoby (*si*), a dále uplatnění tohoto prostředku ve výpovědích otázkových, výzvnových, přacích aj. Příkladů typu *to ti byla legrace, on vám*

¹⁸ Srov. Trávníček (1949, s. 603), Kopečný (1962, s. 222), Šmilauer (1969, s. 223), Michálková (1971, s. 117), Balhar (1974, s. 56, 58), Karlík – Nekula – Rusinová (1995, s. 430–431), Grepl – Karlík (1998, s. 247). Bylo by možno uvést i řadu starších speciálních studií k tomuto tématu, např. Poldauf (1963 aj.), Piřha (1971), Macháčková (1992). Soustavně se volným dativem zabývá M. Friedlová (1999, 2014 aj.).

byl z toho celý nešťastný, pěkně si tam leží, moc mi tady nelítejte, snad se nám brzo vrátíš? je v mluvených projevech nemálo. Hirschová upozorňuje i na možné kombinace typu *on se ti nám toulá, on si ti křičí jako na lesy* a na téměř frazeologizovaná spojení (*tak si jdi; křič si jak chceš*); a vyjadřuje přesvědčení, že „i v této zdánlivě neregulované vrstvě fungují jisté pravidelnosti“. K výpovědním modifikacím motivovaným kontaktem s adresátem řadí autorka kromě volného dativu i „přidatné výrazy“ (Müllerová, 1966), jako vokativ, ustrnulé slovesné tvary 2. osoby (*vid, vidíš, víš (co), hele, poslouchej, počkej* aj.)¹⁹ a mimořádně časté výrazy jako *no, jo, no jo, že jo* (Müllerová, 1996, 2007), u kterých ovšem někdy převažuje funkce preparativních signálů na počátku syntaktických jednotek (Balhar, 1974, s. 142).

2.6. Právě rozsáhlá skupina výrazů s nejasnou slovnědruhovou příslušností (řazených někdy ke slovesům, jindy k částicím nebo citoslovcím) představuje ve vztahu k mluveným projevům problém lexikálně-syntaktický. Klasické syntaxe jim věnují minimální pozornost, ale např. citované práce O. Müllerové nebo M. Hirschové svědčí o jejich syntaktické relevanci; vždyť tyto výrazy plní kromě kontaktní funkce i funkci navazování výpovědi nebo replik. Lze k nim přiřadit i výrazy s funkcí spíše výplňkovou.²⁰ Např. slůvko *jako*, v současných mluvených projevech mimořádně časté, ovšem nefunguje vždy jako pouhá vycpávka.²¹ Setkali jsme se tu s ním už ve funkci signálu reproduktivních pasáží. Kromě toho si K. Rinas (2013) všiml jeho hojného výskytu v otázkách, zejména v otázkách doplňovacích před tázacím slovem. Charakterizoval tyto otázky jako agresivní, důrazné nebo „drzé“, vyplývající ze situace pro mluvčího nepřijemné, za jejíž vznik je pravděpodobně odpovědný posluchač, a ten proto může podat vysvětlení. Lze k tomu jen dodat, že slovo *jako* nemusí nutně stát před tázacím slovem a že stejný charakter mají i početné otázky zjišťovací s tímto výrazem: *A vy jste jako kdo? A to jako proč? Co tím jako chceš říct? Jak to jako myslíš?* (otázky doplňovací); *To mi jako říkáš jen tak? To mělo být jako vtipný? Tohle si mám jako vychutnat?* (otázky zjišťovací).

2.7. Zde připojíme ještě další typy otázek – např. otázky s údivovým, zpochybňujícím, kritickým významem, v nichž se opakuje podstatná část (hlavně jádro) výpovědi, na niž otázka reaguje. Tomuto opakování předchází výraz *jak*, po něm následuje obvykle krátká pauza, ke schématu patří i příznačná intonace. Typ otázky s *jak* a s *jako* se leckdy i kombinuje: *Řek sem to jen tak. – Jak . jen tak?; Nedokážu to posoudit. – Jak jako . nedokážeš posoudit?; Abyste to nějak pobrali. – Jak jako . pobrali?*

M. Grepl (2011, s. 153) upozornil na další typ otázek vyjadřujících údiv, překvapení; otázka se tu spojuje s výzvou, imperativ s antikadencí typickou pro otázky: *Ukažte?* A F. Štícha (Štícha a kol., 2013, s. 761) si všiml, že v mluvené češtině se v poslední

¹⁹ V menší míře se užívají plurálové tvary, hlavně při vykání (*vite, helejte*).

²⁰ U výrazů z této skupiny lze zaznamenat vývojovou proměnlivost jejich výskytu; např. kontaktní *ty jo* nebo vycpávkové *jakoby, jakože* se v mluvené češtině výrazně prosadilo až v poměrně nedávném období. Patří sem i kontaktní partikule (*ty*) *vole (voe)* nebo *kurňa*.

²¹ Srov. k tomu už Kolářová (1994), Hoffmannová (2010).

době objevuje stoupavá tázací intonace jako projev určitého subjektivního postoje a emočního stavu (např. nejistoty, váhání) i v evidentně oznamovacích větách: *Jakou barvu máte nejraději? – Modrou?* Příznačné pro mluvené dialogy je podle Micháلكové (1971, s. 81) i užívání záporok s tázací intonací (*je to dobré, né?*).

2.8. Pro syntaktické struktury mluvené češtiny je samozřejmě zvuková realizace enormně důležitá; a s ní mnohdy úzce souvisí slovosledné uspořádání výpovědi. Šipková (1993, s. 9, 138) i Balhar (1974, s. 84) zjišťují, že v mluvených projevech je úloha slovosledu oslabena; nedodrhuje se tu objektivní pořadí východiska a jádra, pohyby intonačního centra umožňují posuny jádra do iniciální či mediální pozice ve výpovědi, na konci se pak ocitají složky východiskové, méně důležité. Abychom ještě okamžik zůstali u otázek a jejich intonace: notoricky známé a opakovaně popisované jsou pohyblivé pozice tázacích slov v otázkách: *a kde je Marek? a Marek kde je? a Marek je kde?*²² Dále vybíráme ze slovosledných jevů aspoň postavení shodného adjektivního přívlastku za rozvíjeným substantivem (*měli majetek velikej*), resp. v rámcových pozicích před jménem i za jménem (*to byl nákej byt zařízenej*).²³ Naopak neshodný přívlastek (např. posesivní) stává před jménem (*Hanky tatínek, mýho otce strejček*)²⁴ a pořadí ve složitějších strukturách může být někdy matoucí: *mojí ženy sestřenice syn*, ale i *mojí sestřenice ženy syn* (= „syn sestřenice mojí ženy“). U struktur s posesivní sémantikou převládá zřejmě vyjádření genitivní (*Hanky tatínek / tatínek Hanky*) nad užitím přívlastňovacího adjektiva (*Hančin/Hančino tatínek*),²⁵ zvláště pokud se přívlastňuje osobě rodu ženského.²⁶ Zejména v dialektologických studiích (Micháلكová, 1971, s. 150; Balhar, 1974, s. 84) bývá konstatována tendence platící zřejmě pro slovosled mluvené češtiny obecně: vyslovit nejdřív to hlavní, na konec výpovědi pak odsunout to nepodstatné, tedy např. *to sme neslyšeli eště; to mu nejde asi; má to doma možná; nebyl tam dlouho ani*.²⁷ Vedle toho ale autoři uvádějí i tendenci týkající se začátků výpovědi nebo syntaktických segmentů, obsazovaných často jednoslabičnými „příklonkami“ (*se mi zdá, si nemysli, ti zaplatim, by mě zajímalo*);²⁸ tyto začátky lze vykládat jako elipsy (*ho dorazim* = „já ho dorazim“, „teď ho dorazim“) nebo jako slovosledné inverze („dorazim ho“). Redukované začátky jsou zřejmě jako příznačný rys mluvené češtiny v tak obecném povědomí uživatelů, že je s oblibou užívají autoři umělecké literatury; zprvu se nám zdálo, že jich užívají až nepřiměřeně, než nám korpusové sondy ukázaly, že jsou časté i v autentických mluvených rozhovorech.²⁹

²² Micháلكová (1971, s. 83), Balhar (1974, s. 85), Šipková (1993, s. 140), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 610), Panevová a kol. (2014, s. 232).

²³ Micháلكová (1971, s. 155–156) upozorňuje i na struktury s číslovkami a zájmeny jako *dva brambory neslané; hodně těch peněz schovaných*. Konstrukce typu *známka se tam musí nalepit korunová* chápe Kopečný (1962, s. 201) jako „doplňk oddělený od základu“. Srov. též Šipková (1993, s. 140–141).

²⁴ K tomu mj. Trávníček (1949, s. 382). Šipková (1993, s. 143) uvádí mj. příklad *to je na mlíko hrnec*.

²⁵ Srov. Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 510), Grepí – Karlík (1998, s. 330).

²⁶ Za toto doplnění děkujeme jednomu z anonymních recenzentů.

²⁷ Kopečný (1962, s. 37) uvažuje o „zmírňování ostrého zakončení“.

²⁸ Micháلكová (1971, s. 157), Balhar (1974, s. 88), Šipková (1993, s. 145), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 648).

²⁹ Srov. Hoffmannová – Kolářová (2013), Hoffmannová – Richterová (2015).

2.9. Při sledování jevů mluvené syntaxe se nemůžeme vyhnout pohybu na pomezí lexika a syntaxe (viz výše body 2.5, 2.6), ale ani na pomezí morfologie a syntaxe. Běžným jevem v mluvené češtině je např. adjektivizace trpných přičestí,³⁰ pronikání dlouhých adjektivních tvarů: *eště to není dodělaný, dlouho nebyl uznávaný, neměla to uvařený*.³¹ Kromě přičestí na *-t, -n* jsou pak adjektivizována a mezi pasivní tvary pronikají i přičestí *l-ová*: *to už je dávno prošlý, sou tam dvě stránky vytrhlý, je to seklý*.³² Oblíbeným způsobem vyjadřování v mluvených projevech jsou i reflexivní konstrukce, hlavně ty deagentivní, u kterých někdy agens ani nemůže být pojmenován: *to se muselo jít pěšky, vyšlo se pár schodů a bylo se u horní stanice lanovky; v roce třicet jedna to se neznaly lednice to se eště neznalo; v práci se bylo až do večera*.³³ V případech jako *uvařilo se hrnec polívky, přidalo se mouka, chystalo se svatbu* zřejmě dochází ke kolísání mezi nominativním podmětem a akuzativním předmětem, které lze opět interpretovat jako jeden z projevů uvolněné, gramaticky „nedotažené“ výstavby mluvených textů.

2.10. *Neznalo se, chystalo se, bylo se, je se* – tvar středního rodu je asi opravdu „neutrální“, je jaksi nejvíc po ruce; možná z jisté pohodlnosti se k němu mluvčí nezdědíka uchylují i za cenu porušení gramatické shody, nebo je při hledání výrazu tento tvar nejdříve napadne: *bylo už večer, potom už bylo konec, to bylo vostuda, nebylo na to lidi, bylo tam hrozná fronta* apod. Hodí se to zřejmě při předznamenávání výčtu, jehož skladbu nemá mluvčí dopředu ujasněnou: *k jídlu bylo většinou špagety, nebo nějaká zelenina, brambory...* Spojení *bylo to / nebylo to problém* je asi už poměrně ustálené, ale může být zapojeno i do složitější konstrukce: *jedinej problém kterej tam bylo s vodou*. Netýká se to pouze tvarů sponového slovesa *být*, ale i sloves jiných – srov. např. *zůstalo po něm tři sirotci, vykopalo se tam jáma*. Tato uvolněná spojitost mezi slovesnými tvary a substantivy může být opět důsledkem nedostatku syntaktické perspektivy a obecné tendence mluvčích k dodávání a volnému přičleňování, což je zřejmě zvláště v konstrukcích typu *V noci mě to bolelo, ta noha; to bylo jen v zimě, takový bály*.³⁴ Podvědomá volba „neutrálního“ tvaru může převládnout i v případech jako *na zápas se přišlo/přišly podívat tisíce fanoušků; těšilo/těšila se na to spousta, hromada, fůra lidí*. Stranou tu necháváme další možné varianty týkající se tvaru substantiv a případného kolísání mezi nominativem a akuzativem: *bylo tam hromadu, spoustu dětí*. Snad ani nemusíme přidávat vždycky a povinně uváděný příklad *je vidět Sněžka/Sněžku*.³⁵ A z oblasti kongruence posléze, už jen na okraj připomínáme nepevnou pozici shody

³⁰ Ke slovtvorným aspektům a výkladu na základě konverze viz Bednaříková (2009).

³¹ Michálková (1971, s. 109) rozlišuje uplatnění adjektivizovaných přičestí ve sponově jmenném přísudku a ve funkci doplňku (uvádí i příklady *byli odjetí/lodejítí*). Srov. k tomu i Balhar (1974, s. 50), Štícha a kol. (2013, s. 621, 625). Rezultativa typu *neměla to uvařený* jsou v české lingvistice dlouhodobě sledovaným tématem – uveďme aspoň studie Mathesia (1925), Hausenblase (1963) nebo monografii Gigera (2003).

³² Viz též Kopečný (1962, s. 145): *má rozeplé kabát* aj.

³³ Michálková (1971, s. 49–50) uvádí dvojí možný slovosled: *tančilo se polka i polka se tančilo*. Srov. k tomu dále Balhar (1974, s. 30), Šípková (1993, s. 46), Štícha a kol. (2013, s. 636).

³⁴ „Neutrálnímu přísudku“ či „jednotné neutrální sponě“ věnuje pozornost Michálková (1971, s. 49, 148), také Balhar (1974, s. 80, 150) a Šípková (1993, s. 64, 67).

³⁵ Jiný příklad uvádějí Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 409): *Ten rámus bylo slyšet už zdaleka*. Štícha tvrdí, že tyto konstrukce „jsou vnímány jako projev mluvenosti“ (Štícha a kol., 2013, s. 683).

přísudkových slovesných participií se substantivy středního rodu (*děvčata přišly, ty kuřata se pekly*).³⁶

2.11. V předchozím bodě bylo zmíněno užívání tvaru neutra „z pohodlnosti“; a něco podobného se zřejmě může týkat i nominativu. Jak píše Balhar (1974, s. 33), jmenné vyjadřování je pohodlnější než slovesné; a nominativ je zřejmě více nasnadě než jiné pádové tvary. Na otázku *kdes byl?* stačí odpověď *dovolená*; na otázku *vy byste chtěli vodject v září?* odpověď *srpen, září, no*; na otázku *byli ste někde u moře?* odpověď *no byli sme*. *Itálie, Španělsko*.³⁷ Také překvapivý přechod k nominativu (*s tou mrkví, s celer a petržel*) si lze vysvětlit obtížností realizace nepřipraveného mluveného projevu a podvědomou snahou mluvčích ušetřit si gramaticky strukturní námahu.

2.12. Několik dalších konstrukčních typů – ať už nás na ně upozornili autoři různých publikací, nebo vlastní textová excerpce – zde uvedeme jen stručně; do jisté míry je spojuje významová neurčitost, otevřenost, implicitnost příznačná pro mluvené projevy. Patří k nim např. konstrukce vyjadřující poměrně obecným způsobem zřetel k něčemu, a sice pomocí spojení předložky *s* a zájmena *ten*: *to je to samý s tím divadlem; vono to máš teda těžký s tím nakupováním; s těma jabkama nám to letos holt nevyšlo*. Takto jsou formovány i konstrukce vytýkací (srov. Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 125): *s tím vejletem, to sem nějak nepochopila; a zejtra s tou Evou, vona zavolá?* Spíše průvodní okolnosti vyjadřuje spojení *s tím, že* – opět značně sémanticky neurčité: *pučil nám ty knížky s tím že mu je do prázdnin vrátíme*.³⁸ Další typ zřetelových konstrukcí pak uvádějí hlavně dialektologové: *mrznout nemrzne, ale je zima; aby pozdravil, to nepozdraví*;³⁹ i při vyjadřování zřetelových vztahů se uplatňují vytýkací postupy (*že bych měla všeho dost, to nemam*). Především na instrumentálu s předložkou *s* jsou založeny i konstrukce s významem účelovým,⁴⁰ vyjadřovaným opět spíše náznakově: *chodí tam s nehtama* (= nechat si upravit nehty), *byl u doktora s tou nohou, šel se smetím*, ale i *byla pro chleba*. V. Michálková (1971, s. 31) upozorňuje na infinitivní konstrukce s účelovým významem (*šel za ním, zaplatit; ne a ne se vypravit; na čem už ušetřit? rozumím, ale mluvit to ne*). Často se uvádějí⁴¹ i konstrukce s modálním

³⁶ Srov. Havránek – Jedlička (1960, s. 348). Kopečný (1962, s. 42) je přesvědčen, že *všechny města byly zničeny* nelze považovat za neshodné, zatímco *všechna města byla zničena* je vyjádření „umělé“, které „nemá oporu v jazyce lidovém“.

³⁷ Kopečný (1962, s. 48) v pasáži o absolutním nominativu uvádí příklad: *ještě zastavujeme Slatina a pak už Brno*.

³⁸ Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 468), Grepl – Karlík (1998, s. 290). Štěpán (2013, s. 50) uvádí, že se tato konstrukce šíří do mluveného jazyka z jazyka úředního.

³⁹ Kopečný (1962, s. 243) píše v případech jako *natrhat, to on natrhá, ale dát, to nedá* o lidových obrazech: v těchto strukturách je podle něho zřetelový infinitiv psychologickým podmětem, ano/ne přísudkem, to zde funguje jako náladově vytýkací částice. Postavení infinitivu v těchto konstrukcích zdůrazňuje i Mluvnice češtiny 3 (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 125): *Zpívat nezpíval, jen poslouchal*. Srov. i Šipková (1993, s. 81). Trávníček (1949, s. 59) zvláště probírá typ s negací (*aby se napřed zeptali, nezeptají*) jako „lidová a hovorová citová odporovací souvětí“.

⁴⁰ Šipková (1993, s. 82), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 485), Grepl – Karlík (1998, s. 255).

⁴¹ Např. Daneš – Grepl – Hlavsa (1987, s. 304), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 425, 547), Šipková (1993, s. 55), Grepl – Karlík (1998, s. 166).

slovesem *chtít*, založené na heteroagentních infinitivech: *chtěl oholit*; *chtěla ušít šaty*; *nechcete ostříhat?* *chcete udělat čaj?* (= „aby vám ho někdo udělal“), které nám ovšem připadají z hlediska příznakové psanosti či mluvenosti zcela neutrální.

2.13. Vysoká hladina neurčitosti v mluveném vyjadřování je způsobena formulačními obtížemi mluvčích, kteří často váhají, tápou, hledají vhodný výraz, dobírají se ho postupně a obtížně; proto řada výpovědí zůstává otevřená, neukončená, vyznívá do neurčita (např. výčet zůstává neúplný, mluvčí ho z různých příčin nedokončí). Příznačnými výrazovými exponenty takových neurčitých zakončení jsou výrazy *a tak (něk)*, *nebo tak něco*, *nebo něco takového* aj.: *nemohli byste to postříkat nebo něco takového? nechali dítě samotný vodskočili si do hospody nebo co; ať neběhá, neskáče a takovýdle věci*. Tím se dostáváme k samostatnému a velkému tématu výzkumu mluvených projevů, a sice k využití zájmen, především ukazovacích (leckdy spíše „pseudoukazovacích“) a neurčitých. Dílčích témat je tu bezpočet: obvykle bývá probírána problematika slovnědruhová (zájmena jako *to* nebo *vono* přecházejí v některých užitích k částicím, popřípadě i k citoslovcím) či větněčlenská (*to* jako „nadbytečný“ nebo „druhý“, zesilující podmět nebo předmět);⁴² důležité je však i rozlišovat např. u výrazu *to* funkci gramatickou (uplatňuje se při mimotextové deixi i při vnitrotextové koreferenci, při navazování a odkazování mezi částmi textu) a funkci pragmatickou (zde má primárně platnost expresivní, zdůrazňovací, vyjadřuje city a postoje, někdy funguje spíše jako slovo výplňkové nebo slouží snaze mluvčího udržet si slovo).⁴³ Původní demonstrativa v mluveném projevu svou indexikální funkci velmi často ztrácejí; získávají funkce jiné, výrazně pragmaticky exponované nebo fungují pouze jako výrazy redundantní, pomocné.⁴⁴ Podobně je možno ve spontánních projevech sledovat i mnohostranné uplatnění zájmena *von/vona/vonol/voni*; zejména tvarově ustrnulé *vono* lze opravdu považovat za částici a za výraz pomocný, výplňkový, kterým někdy mluvčí při postupném vytváření projevu na okamžik oddalí výběr potřebného výrazu: *co von dělá ten její manžel? voni ty lístky nejsou drahý; vono totiž ty krajky každé nechce; tak vono to spotřebuješ za čas, né?* Opět tu přichází ke slovu uvolněnost výstavby mluveného projevu, kterou se s pomocí podobných výrazů daří do jisté míry překlenout: *a dyť vona, mamce se asi sedí líp takhle, že jo?* Některá vyjádření plná významově vyprázdněných, od původu zájmenných výrazů sice působí na první pohled rozházeně a neuspořádaně; ale možná právě v nich lze zachytit potenciál směřující ke specifickým konstrukcím mluvené syntaxe: *vona je to toho Nováka . jak má tu hospodu . je to sestra*. A ještě jedno „zájmenné“ téma: častější uplatňování osobních zájmen (*já, ty, my, vy*) v pozici podmětu v nepřipravených mluvených projevech, které zároveň umožňuje (u zájmen *já* a *my*) redukci složených tvarů préterita (*já to věděl*).⁴⁵

⁴² Šmilauer (1969, s. 37): *přihasil si to pozdě, namířil si to ke hřbitovu*.

⁴³ Srov. k tomu Klimešová et al. (2015).

⁴⁴ Tématem se zabývala řada autorů, mj. Mathesius (1947), Schneiderová (1993), Hirschová (2006), Hoffmannová (2014) a mnozí další.

⁴⁵ Viz např. Šmilauer (1969, s. 127), Balhar (1974, s. 48), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 411–412).

2.14. Jak už bylo uvedeno, problematiku slovnědruhového zařazování se tu snažíme nechávat stranou; nelze to však úplně, protože výskyt některých slovních druhů je v mluvených projevech skutečně mimořádný a odlišný od užívání v projevech psaných. Byla zde právě uvedena zájmena, také jejich přechody k částicím, které by si zasloužily samostatnou pozornost. Aspoň naznačit je třeba také specifiku užívání spojek a spojovacích výrazů; lze při tom navázat na předchozí odstavec o zájmenech, protože původní zájmeno *co* se uplatňuje v mluvených projevech jako univerzální a vysoce frekventovaný nesklonný vztažný, tedy spojovací výraz.⁴⁶ Stejně často je využíván i vztažný výraz *jak*: *ten kluk coljak sem ti vo něm vyprávěla*.⁴⁷ Oba výrazy se obvykle pojí s anticipačním zájmenem *ten*, *ta*, *to*. Vztažné *co* uvozuje asi nejvíce konstrukce přívlastkové, spolu s *jak* i situování subjektů a objektů v čase a prostoru: *tam někde coljak byla bejvalá továrna; tady coljak se de k pani Sovový tak tam byl krámek; to bylo hned po tom coljak sem se vrátila*. Možnosti využití výrazu *jak* jsou zřejmě ještě rozsáhlejší než u *co*, někdy má značně neurčitý význam: *ježiš, jaks volala, tak já sem se lekla; já pořád, jak sem měla strach, tak sem si říkala...; co je tohle? to je jak sem mluvil vo tý chalupě že sem tam jezdil*.⁴⁸ Výraz *co* je ovšem také využíván vyloženě v platnosti časové spojky (ve významu ‚od té doby‘, ‚po tu dobu‘: *co pamatuju, s ničím nám nepomohli*).⁴⁹ Nejčastější spojky v mluvených projevech se zřejmě nebudou příliš lišit od frekvence v projevech psaných (tj. bezkonkurenční *a*, dále např. *že*, *ale*, *když*, *nebo*, *i* aj.). Odlišnosti jsou způsobeny výraznými modifikacemi výslovnostními a regionálními (*dyž*, *dyť*, *dyby*, *esli*, *aj*, *aji*, *bo*, *pželprže*, *páč* aj.).⁵⁰ I některé „spisovné“ spojky, jako *pokud*, mají ve spontánních mluvených projevech více nebo méně odlišnou podobu (Štícha a kol., 2013, s. 847, 849), opět regionálně podmíněnou (*pokud'*, *pokad'*, *pokavad'*). Ověření v korpusech mluvené češtiny zasluhuje poznámka F. Štíchy (Štícha a kol., 2013, s. 835) o spojce *poněvadž*: podle autora z psané spisovné češtiny výrazně ustoupila, během 2. poloviny 20. stol. se její užívání omezilo na mluvenou češtinu, zejména ve zkrácených zkomolených podobách (*páč* apod.), a ke konci 20. stol. se její užívání i v mluvené češtině omezilo na starší populaci a (patrně) také na obyvatele Moravy.

Rozhodně se mluvené projevy neobejdou ani bez výrazu *tak*, který má někdy význam důsledkový (*musim pracovat, tak nevyrušujte*) a může (srov. Štícha a kol., 2013, s. 811) nahrazovat korelativní zájmeno *ten* (*kdo nepřišel, tak nic nedostal*). Často se ale uplatňuje jako součást podvojného, korelativního spojovacího výrazu *když – tak*. Jinak ovšem oba uvedené výrazy fungují v kontrahovaných strukturách typu *když tak pojedeme vlakem, když tak na mě počkej*.⁵¹ Kromě toho výraz *tak* známe jako významově vyprázdněný, s funkcí čistě navazovací, stojící často i na počátku dialogických replik

⁴⁶ Srov. k tomu Svoboda (1972, s. 105–106), Balhar (1974, s. 110), Grepl – Karlík (1998, s. 320), Friedová (2011), Štícha a kol. (2013, s. 814).

⁴⁷ Viz i Trávníček (1949, s. 547–548), Kopečný (1962, s. 306), Daneš – Grepl – Hlavsa (1987, s. 528), Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 494), Štěpán (2013, s. 33n.).

⁴⁸ Různými funkcemi výrazu *jak* se speciálně zabývala M. Šipková (2005).

⁴⁹ Viz Balhar (1974, s. 110), Štícha a kol. (2013, s. 830).

⁵⁰ Opět připomínáme oscilaci některých výrazů (*jako*, *jakože*) mezi funkcí navazovací a výplňkovou.

⁵¹ Karlík – Nekula – Rusínová (1995, s. 582), Šipková (2013).

(obdobně jako výrazy *no, jo, takže* a další) i rozsáhlejších promluv. Specifické užití spojek v mluveném projevu představují také frekventované (byť s určitým regionálním omezením) konstrukce s významem srovnávacím (*je mladší jak ty*) a výjimečným (*už měli než jabka = ,jen‘*).⁵²

3. Hypotaxe, parataxe, juxtaopozice a některé další jevy textové výstavby

V oddílu 2 jsme postupovali spíše od jevů týkajících se výstavby textu k jevům lexikálně-syntaktickým a morfolgicko-syntaktickým. Nyní se vrátíme k jevům zasahujícím výstavbu rozsáhlejších celků v mluveném projevu a pokusíme se je demonstrovat na několika ukázkách. Rozsáhlejší úseky souvisle pronášené jedním mluvčím umožňují například ověřovat a případně modifikovat zafixovanou představu o tom, že v mluvených projevech se hypotaxe vyskytuje jen ve velmi omezeném rozsahu;⁵³ že v nich převládá parataxe (tedy syntaktické spojení výpovědí nebo skladebných jednotek, které jsou usouvztažněny standardními významovými vztahy a ty jsou obvykle – ale nikoli nezbytně – vyjádřeny syndeticky, spojovacími výrazy) nebo juxtaopozice (při ní jsou jednotky k sobě jen volně, aditivně přiřazeny, jejich vztahy nejsou zřejmé a nejsou nijak explicitně vyjádřeny, spojení je asyntaktické a většinou asyndetické). Šipková (1993, s. 88–123) uvádí z hanáckých nářečí příklady na vyjadřování všech hypotaktických a parataktických vztahů, jak je známe ze syntaxe souvětí, způsobem syndetickým a asyndetickým (např. *umřela, bylo jí devadesát; puđu si lehnout, bolí mě noha; pošlou mě, puđu, chodim, ležim, noha bolí furt*).⁵⁴ V každém případě se v mluvených projevech hojně vyskytují rozsáhlejší celky se značně uvolněnou výstavbou, které nelze označovat termínem „souvětí“ (Svoboda, 1972, s. 12, ale uvažuje o „asyntaktických souvětích“). Připojme několik rozdílných ukázek.⁵⁵

- (1) ale zasejk Emil, von si jich vod Emila přivez minulej tejden, [...] von jel na výlov do tohodle, za Podroužek, a dyž tam přijeli, tam **prej** bylo plno aut, **tak** nechtěli čekat ve frontě na ty ryby, **tak** jeli k Emilovi pro jabka, **tak** si přivez tři bedny, **tak** von má bednu rubínů, bednu šampionů. šampionů a tu třetí von vůbec neví, jak se to menuje.
- (2) v úterý eště von přivez taky eště ryby, [...] jeli si na baštu pro ryby a koupil si kapra a amura a náký líný a **tak to** přines. no **tak mu to** vopucoval **todleto**, jenže von to jenom **zatodleto**, **tak** já sem **to** musela eště pořádně vočistit [...] a tečka **toho** amura chtěl, abych ho naložila, že je z **toho** udělá salát, **tak** sem musela udělat **ten** nálev [...] **takový jako** podkovičky sem nadožila a vařila sem tu **ten** vocet s **tou** mrkví, s celer a petržel a teď do **toho** se **to** musí naložit na celej tejden, aby se **ty** kosty ... rozložily ... rozpustily, jenom **ta** velká páteř tam bude nebo co a voni **že prej ty** kosti se rozpustí.

Obě první ukázky mají charakter souvislého monologického vyprávění, kde se mluvčí snaží postihnout posloupnost za sebou následujících dějů. Syntaktické jednotky

⁵² Kopečný (1962, s. 66) je hodnotí jako kontaminace; srov. též Trávníček (1949, s. 473), Karlík – Neku-la – Rusínová (1995, s. 553), Grepl – Karlík (1998, s. 173).

⁵³ Tak soudí např. Kopečný (1962, s. 305), Balhar (1974, s. 145) a řada dalších.

⁵⁴ Poměr parataxe a hypotaxe v nářeční skladbě zajímavě rozebírá i Chloupek (1961).

⁵⁵ Ukázky pocházejí takřka výhradně z mluvených korpusů ČNK (řady ORAL). Pouze ukázka č. 5 pochází z Pražského závislostního korpusu mluvené češtiny (ÚFAL MFF UK).

klade celkem volně za sebou, dalo by se mluvit o juxtapozici; kromě chronologie mezi nimi nevznikají žádné jiné vztahy, pro jejich navázání stačí stále opakovaný výraz *tak*. Kromě toho si v ukázce (2) lze všimnout enormního množství deiktických výrazů – ať už jde o deixi mimotextovou, o vnitrotextovou koreferenci (*tak to přines; do toho se to musí naložit*) nebo o vyloženě redundantní užívání pseudoukazovacích zájmen (*vařila sem ten vocet s tou mrkví*). K výrazům *ten, ta, to* připočteme i neurčité *takový jako, zástupné todleto, případně i zatodleto*.⁵⁶ Na počátku první ukázky nacházíme vytčený výraz (*ale zasejk Emil*), který funguje jako tematické předznamenání následujícího úseku vyprávění. Dále tu zaznamenáme opravu typu dodatečného upřesnění (poté co si mluvíci hned nevpomněl na potřebné jméno: *do tohodle, za Podroužek*). V ukázce (2) se vyskytl nenápadný náznak křížení konstrukcí, resp. falešného startu nebo ztráty syntaktické perspektivy (*že je z toho udělá salát*). O překvapivém přechodu k nominativu (*s tou mrkví, s celer a petržel*) viz výše v bodě 2.11. A v obou prvních ukázkách najdeme náznaky reprodukce cizí řeči ve vyprávění, signalizované výrazem *prej: tam prej bylo plno aut...; voni že prej ty kosti se rozpustí*.

- (3) já dyž to vidim, **ty** parchanti **normálně** v prodejně, dyž vono to **normálně** má, **ty vole**, držku na mámu a **normálně** tam, já nevím, třeba vezme žvejkačku nebo bonbon a vona mu řekne, ne, tak von to flákne **normálně** na zem, to je uplně **normálka** [...] některý sou **fakt** fakani, jako **ty** děti, dyž to vidíš, jo, některý děti tě **fakt jako** pozdraví, poděkujou ti, nebo takle, jo, za balónek nebo si vo něj dokážou říct, některý fakani, **ty vogos**, tss, ale **ty** mámy sou v klidu některý, jo, ... no jasně, no. ... **ty jako, co** by se **jako** namáhala vokřiknout ho, **vid'**, nebo at **jako** poprosí nebo poděkuje.

I v ukázce (3) jde o část vyprávění prezentovaného převážně v podobě juxtapozice (výrazy *dyž* a *tak* v podstatě nevyjadřují žádné sémantické vztahy mezi jednotkami). Také zde najdeme stopy po vytýkání typu tematického předznamenání (*ty parchanti normálně v prodejně*) nebo dodatečného přičleňování (*nebo si vo něj dokážou říct, některý fakani*), které může mít funkci opravy, vysvětlení (*fakani, jako ty děti*). Užití neutra v konstrukci *vono to má držku na mámu* má funkci depreciativní, vyjadřuje negativní hodnocení. Reprodukce cizí řeči má tentokrát formu uvozené přímé řeči (*vona mu řekne, ne*); a na konci ukázky jde o pomyslnou, fiktivní reprodukci předpokládaného myšlení matky (*co by se jako namáhala vokřiknout ho, nebo at jako poprosí nebo poděkuje*; výraz *co* v tomto případě zastupuje výraz *proč*). Ukázka opět obsahuje řadu ukazovacích zájmen, kontaktočných výrazů (*ty vole, ty vogos, vid' aj.*) a stále opakovaných vycpávek (*normálně, fakt*).

- (4) fakt je ten, že já taky jo, **když** to prostě je takový, **tak** já sem říkala taky, já nemám problém mu vyhovět, pomoci **nebo todle**, ale prostě, když von si umane v osm hodin večer, když já už toho mám plný zuby a že se teda budu dívat na televizi, že se chce jít koupat, jo, já říkám, tatí, prosím tě, to jako snad si se mohl vykoupat, jo, nehledě k tomu, že není potřeba, aby se koupal vob den, jo. no. když se sám do tý vany nevrže, **vid'**. no. takže tě, **víš**, vobtěžuje tě takovejlema blbostma, který třeba pro něj sou možná důležitý, nevím

⁵⁶ Srov. např. u Kopečného (1962, s. 70 a 168): *tentovat, utentovat, potentovat, aby ses netento...* Nebo Michálková (1971, s. 67): *musí se to trochu otento; každý to neto...*

Rozsáhlé syntaktické celky typu (4) nám navozují určité pochybnosti o tom, zda je hypotaxe v mluvených projevech skutečně tak vzácná (ostatně Auer, 2009, pokládá toto tvrzení za mýtus). Na počátku ukázky zachytíme dvojici jednotek spojených podvojným konektorem *když – tak* v útvar podobný (aspoň vnější formou) podřadnému souvětí. Do spojení *když von si umane v osum hodin večer, že se chce jít koupat* je vložena další dvojice „podřazených“ jednotek (*když já už toho mám plný zuby a že se teda budu dívat na televizi*). Po reprodukci vlastní řeči (ve formě uvozené řeči přímé: *já říkám, tati, prosím tě...*) následují další hypotakticky souvztažněné jednotky: *nehledě k tomu, že není potřeba, aby se koupal vob den, když se sám do tý vany nevlzeze [...]* *takže tě vobtěžuje takovejdlma blbostma, který třeba pro něj sou možná důležitý...* Hned na počátku ukázky zachytíme falešný start (*já taky jo*), o kousek dál výčet vytrácející se do neurčita: *vyhovět, pomoct nebo todle...*

- (5) **tedy, jo** dobře jsme si, **dobře jsme si** rozuměli. ehm **my** jsme dost **jako tedy** s **tou** druhou ženou lyžovali, **tedy já** jsem kdysi jezdil i závodně. **tak** jsme jezdili do **těch** Tater **a když** jsme **jako** tam jeli **ňák** v roce sedumdesát šest **tak se nám zzelelo, že** jsme nevzali Petra sebou

Ve strukturně vyhraněnějším, víc uspořádaném a organizovaném psaném textu jsou poměrně ostře konturovány přechody mezi syntaktickými jednotkami; v mluveném projevu jsou mnohem „měkčí“, ale až jaksí „rozplizlé“ a „zneurčitěné“, více vyplněné, někdy množstvím redundantních konektorů, zájmen, výrazů příslovečných a částicových, případně i vycpávek nebo hezitačních zvuků, jindy celými trsy výrazů s neurčitou sémantikou. Ve stupni glutinace (Mistrík, 1997, aj.) je určitě rozdíl – v mluveném projevu jsou jednotky k sobě jaksí víc „poslepované“, až vzniká málo členěný a málo přehledný řečový proud.⁵⁷ Zdá se, že pro mluvený projev je příznačné výraznější uplatňování kontextualizačních postupů – a možná i různých metakomunikačních a subjektivizačních prvků, které vytvářejí speciální linii výstavby textu. Jde prostě o „spojitost“, „plynulost“ různého druhu, dosahovanou odlišnými prostředky, více či méně explicitně. (Ostatně protiklad „explicitnosti“ a „implicitnosti“ nabývá zřejmě ve „světě psanosti“ a „světě mluvenosti“ úplně jiných hodnot a projevů.)

- (6) A a nadávat budu česky na ně, parchante, poslouchej mě, třeba mi budou rozumět česky, hele.
(smích)
B jako jo. moje děti se tam naučili vode mě jedno jediný slovo česky.
A česky? jenom? jak to?
B hovno.
A fakt? a to jako se nenaučili za půl roku nic česky, jo? jak to?
B voni nechtěli.
A hmm.
A voni byli úplně, úplně tupý
- (7) B vidíš, tady je ta rodina na fotce [...] neřekla bys, že **sou to** dvojčata, **vid’**.
A **to sou** dvojčata?
B **voni sou** dvojčata, no.

⁵⁷ Tak píše i Balhar (1974, s. 164) o tom, že projev nářečních mluvčích není rozčleněn na přesné syntaktické jednotky, že „hranice jednotek jsou málo výrazné a hojnost navazovacích slov je ještě více stírá“.

- A **to** nemůžou bejt dvojčata, dyž vona je **to**, to není normální.
 B **sou to** dvojčata, no, sice uplně jiný, ale i povahově uplně jiný, **ty jo**
- (8) C tak von tám byl taky až ve Stodě s tím?
 D hmm, tam v tich Kozolupech, jak sme byli s těma dílama tám, ...
 C to je Kozolupy, byly?
 D ... jak sme tam čekali.
 C jo, to vim. ve Stoděs to pla- ...
 D kupoval.
- (9) A a dyž ti pak přídou ňáký fakani takovýhle, vid', tak to aby si ta ...
 B jako voni, ...
 A ... holka – za chvilku hodila mašli, vid'
 B ... oni byli rozmazlený všichni. hmm. ona máma uvařila večeři a dětem řekla ...
 A a co oni tam takle jí nebo, nebo ...
 B dětem, počkej. ...
 A ... tys i vařila nebo jak, uvařila vona nebo jak to je?
 B ... dětem ře- řekla, že budou mít to, co ona uvařila, voni řekli, že to jíst nebudou, že je to hnus a tak že pudou do McDonalda. no, vona řekla třikrát ne, no, poštvrtý jim tam stejně došla nakoupit večeři.
 A hmm.
 B no, s vařením, záleží na tom, jesi ráda vaříš, nebo ne [...] jediný, co voni jedli normálního, byly palačinky, jinak jedli samý polotovary a hnusy, prostě. jako voni maj všechno předsmazný, všechno jenom strčej na deset minut do trouby

Nyní přecházíme k sérii ukázek výrazně dialogických a interaktivních, což poznamenává i jejich syntax. V dialogu (6) na sebe partnerky reagují, reakcí může být i otázka (druhá a třetí replika mluvčí A); charakter přímé odpovědi na otázku má však pouze jediná replika, eliptické vyjádření mluvčí B *voni nechtěli*. V rozhovoru (7) se reaktivnost projevuje vzájemným, téměř doslovným opakováním partnerek (s nepatrnými obměnami: *sou to, to sou, voni sou...*). Z kontakto­vých prostředků tu nacházíme mj. už zmíněné *ty jo*. Výrazně interaktivní je i ukázka (8), kde mluvčí C svou druhou replikou skočí mluvčímu D do řeči, aby si ověřil identifikaci místa (vlastním jménem *Kozolupy*), po tomto přerušení pokračuje mluvčí D dál. Poslední replikou naopak přeruší mluvčí D mluvčího C, a to dokonce uprostřed slova; místo slova *platil*, které zůstane nedokončené, přejde ke slovu *kupoval*. Kromě této opravy obsahuje ukázka i opravy další; v tomto případě opravuje mluvčí D mluvčího C, v replice *to je Kozolupy, byly?* opravuje mluvčí C sám sebe. Ve dvou replikách mluvčího D na sebe navazují struktury uvozené výrazem *jak*, který zde plní funkci pouhého neurčitého navázání; druhou z nich (*jak sme tam čekali*) je možno považovat rovněž za opravu nebo syntakticky paralelní dodatek. A ukázka (9) je dialog poněkud netypický, přesto se to stává v komunikaci často: každá z mluvčích si vede svou, B se drží dosavadního tématu (chování rozmazlených dětí, o něž se starala jako au-pair), A prosazuje do rozhovoru vlastní nové téma (vaření v anglické rodině). Repliky každé z mluvčích na sebe navazují, nenavazují ale na repliky partnerky. Mluvčí B se snaží partnerčino nové téma ještě na chvíli pozastavit (slůvkem *počkej*), přejde k němu až po vyčerpání tématu vlastního a zavedení nového tématu signalizuje vytčeným výrazem *no, s vařením*. Celá jedna (předposlední) replika mluvčí B je založena opět na reprodukci řeči (matky a dětí).

Konstrukci *jediný, co voni jedli normálního* lze asi považovat za modelovou strukturu, v mluvených projevech různě lexikálně obsazovanou. U podobných modelových struktur je třeba rozlišovat (jakkoli je to obtížné) na jedné straně konstrukce otvírající možnost určité tvarové variability a různého lexikálního obsazení, na druhé straně ustálená spojení, která jsou nezdítková na cestě k frazeologizaci nebo už mají povahu frazému. Pokud jde o ty první, už K. Hausenblas v programovém článku z r. 1962 vybízeli mimo jiné k vyhledávání specifických modelových struktur mluvené syntaxe typu *ne že (na to zapomeňš), já jen že (si utek)*. Za modelové struktury lze asi pokládat i některé typy zeugmat nebo anakolutů, např. *Chlapci ráno, když přišli do školy, bylo/byla jim zima*.⁵⁸ Pokud jde o ty druhé, některé syntaxe zmiňují např. spojení *je to k máni / k dostání; není s ním k vydržení* nebo *von je na ženský; je z toho na mrtvici*, ale také *ten hrnec je na mlíko*.⁵⁹ Některé z těchto konstrukcí bývají interpretovány jako ustálené (lexikalizované) elipsy, srov. např. u V. Michálkové (1971, s. 66): *on nic; oni furt na mě...*; podobně i Müllerová (2011, s. 157) mj.: *já za ní; eště jednou a...*

4. Před závěrem: předběžná poznámka terminologická

V rámci této inventarizace problémů a „stavu zpracovanosti“ je nutno ještě upozornit aspoň na jeden mimořádně závažný problém – na otázku jednotek (spontánního, nepřipraveného) mluveného projevu. Při sledování odlišností syntaktické a textové výstavby psaných a mluvených projevů bylo mnohokrát konstatováno, že jednotkou mluveného projevu nemůže být *věta*. Chápání a usouvztažňování konceptů *věty* a *výpovědi* v syntaktických teoriích je značně komplikované (srov. přehled J. Nekvapila, 1987). V každém případě termín *věta* náleží do syntaxe psaných projevů; projekce jednotek mluveného projevu na pozadí vytvářené systémovými strukturami, jež lze postihnout tzv. větnými vzorci, je takřka nemožná. Tomuto tématu se budeme věnovat v dalších samostatných příspěvcích, zde už není místo na jeho podrobný rozbor. Zatím pouze naznačíme, že se přikláníme k *výpovědi* jako základní jednotce mluveného projevu a chápeme ji jako strukturně (syntakticky), významově (obsahově) a prozodicky (zvukově) uzavřený celek, užitý v konkrétní komunikační situaci. V rámci Hrbáčkova (1994) rozlišení syntaxe výpovědi a syntaxe promluvy (případně ještě syntaxe promluvových komplexů) je náš přístup založen na syntaxi výpovědi. Na druhé straně je nám blízký i přístup hypersyntaktický, založený na syntaxi promluvy;⁶⁰ zde je výpověď považována za základní textovou jednotku, na jaké lze text/komunikát rozdělit. Výpověď je tak minimálním textem (na základě aplikace kritérií textuality).

Chceme-li zkoumat návaznost výpovědí v mluveném projevu a návaznost replik v dialogu, přístupu hypersyntaktickému se nelze vyhnout. Spontánní mluvené projevy

⁵⁸ Kopečný (1962, s. 61n.) hodnotí tento typ „neobvyklé parenteze“ jako důsledek překotného pohybu a volného řazení myšlenek v mluveném projevu. Jako příklad na anakolut jej uvádějí i Havránek – Jedlička (1960, s. 336).

⁵⁹ Např. Šípková (1993, s. 69), Grepl – Karlík (1998, s. 162), Štícha a kol. (2013, s. 611).

⁶⁰ Možné využití pojmu *promluva* bude rovněž předmětem našich dalších úvah a příspěvků.

bývají totiž převážně dialogické; jejich skladbu musíme sledovat ve vztahu k jejich dialogičnosti, procesualitě⁶¹ projevující se mj. ve střídání mluvčích a při tom věnovat pozornost i replikové syntaxi, vztahům výpovědi a replik (je třeba počítat s vícevýpovědními replikami i s vícereplikovými výpověďmi). Pozornost musíme věnovat i různě formovaným přechodům mezi dialogičností a monologičností: pokud si někdo z účastníků rozhovoru podrží slovo delší dobu, pronáší bez přerušení relativně „monologickou“ repliku spočívající např. ve vyprávění nějaké příhody, výstavba tohoto narativního úseku se bude v některých syntaktických rysech (např. v navazování výpovědí) lišit od úseků, kde se mluvčí rychle střídají a vzájemně na sebe reagují.⁶²

5. Závěr

V závěru je třeba konstatovat, že klasické syntaxe (až na čestné výjimky, jaké představují např. některé názory F. Kopečného a zejména M. Grepla) věnovaly nedostatečnou pozornost

- a) specifickým rysům zvukové stránky mluveného projevu, které odrážejí emocionální a modální aspekty výpovědi, ale i její (různě motivované a často málo zřetelné) ohraničení a začlenění do sekvenční struktury mluveného projevu;
- b) začlenění výpovědi do průběhu mluvené komunikace, jejím kontaktním aspektem a projevům adresování; tomu, že o „ukončení“ výpovědi, které může zároveň projektovat pokračování repliky další výpovědí, rozhoduje nezřídka i posluchač se svou snahou „dostat se ke slovu“;
- c) začlenění výpovědi do interakce prostřednictvím neverbálních prostředků (gesta, mimika, pohyby aj.) a jejich koexistence s prostředky verbálními (viz výše např. o imitativním charakteru reprodukce řeči);
- d) porušování lineárního uspořádání vyjadřovaných obsahů ve výpovědi, neustálému doplňování a dodávání, přeskakování, předbíhání a návratům; uplatňování techniky oprav, restartů, nových začátků.

Pro výzkum všech těchto (a mnohých jiných) specifických rysů syntaktické (a textové) výstavby mluvených projevů je však třeba důkladně poznat, co k tomuto tématu přináší existující syntaxe češtiny a v čem nás mohou inspirovat některé další práce zaměřené na mluvenou syntax. Tyto poznatky jsme se zde pokusili shrnout.⁶³

⁶¹ S oporou o koncept on-line syntaxe P. Auera (2009).

⁶² Slohový rozdíl mezi dialogem a monologickým vyprávěním a reflexí tohoto rozdílu v nářeční syntaxi zdůraznil už např. Balhar (1974, s. 159–161). Některé jeho závěry jsou nesporné, jako např. pro vypravování typický výskyt větších syntaktických („souvětných“) celků, větší výskyt hypotaxe. Jiné závěry by se asi daly na základě rozsáhlejšího výzkumu dialogických dat zrelativizovat, protože autor vycházel hlavně z vyprávění nářečních mluvčích: např. tvrzení, že v dialogu je méně zastoupeno motivované i nemotivované opakování, navazovací a odkazovací výrazy jako *a*, *i*, *no*, *tak* nebo anaforické *ten*.

⁶³ Děkujeme oběma anonymním recenzentům za řadu podnětných připomínek.

LITERATURA

- ADAM, R. (2003): Formy podání řeči. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 119–128.
- AUER, P. (2009): On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences*, 31, s. 1–13.
- BALHAR, J. (1974): *Skladba lašských nářečí*. Praha: Academia.
- BEDNÁŘIKOVÁ, B. (2009): *Slovo a jeho konverze*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- BOGOCZOVÁ, I. – FIC, K. – CHLOUPEK, J. – JANDOVÁ, E. – KRČMOVÁ, M. – MÜLLEROVÁ, O. (2000): *Tváře češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- ČECHOVÁ, M., a kol. (2000): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV.
- ČERMÁK, F. (1993): Spoken Czech. In: E. Eckert (ed.), *Varieties of Czech: Studies in Czech Sociolinguistics*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, s. 27–41.
- ČERMÁK, F. (1996): Obecná a spisovná čeština: poměr, funkce a metodologie. In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, s. 14–18.
- ČERMÁK, F. (1997): Obecná čeština: je součástí české diglosie? *Jazykovědné aktuality*, 34 (3–4), s. 34–43.
- DANEŠ, F. (1995): O spisovné a obecné češtině. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 91–92.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
- FRIED, M. (1999): The 'free' datives in Czech as a linking problem. In: K. Dziwirek – H. Coats – C. Vakareliyska (eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics, 7*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, s. 145–166.
- FRIED, M. (2011): Vztažné věty s nesklonným *co*. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 1126–1143.
- FRIED, M. (2014): From semantic to interactional dative: a preliminary investigation. In: M. Martinková – M. Janebová – J. Macháček (eds.), *Categories and Categorial Changes: The Third Syntactical Plan and Beyond*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 12–20.
- GIGER, M. (2003): *Resultativa im modernen Tschechischen: Unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen*. Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien: Peter Lang.
- GREPL, M. (1962): K podstatě a k povaze rozdílu mezi projevy mluvenými a psanými. In: *Otázky slovanské syntaxe: Sborník brněnské syntaktické konference 17.–21. IV. 1961*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 342–345.
- GREPL, M. (2011): *Jak dál v syntaxi*. Brno: Host.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAUSENBLAS, K. (1962): O studiu syntaxe běžně mluvených projevů. In: *Otázky slovanské syntaxe: Sborník brněnské syntaktické konference 17.–21. IV. 1961*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 313–323.
- HAUSENBLAS, K. (1963): Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. *Naše řeč*, 46, s. 13–28.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1960): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HIRSCHOVÁ, M. (1995): Pokleslé vyjadřování – běžná norma spontánních projevů? In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 101–104.
- HIRSCHOVÁ, M. (2006): *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- HIRSCHOVÁ, M. (2013): Syntax výpovědi. In: O. Uličný (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny, 7: Kapitoly ze syntaktologie češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 103–126.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2001): Syntax institucionálního dialogu. *Naše řeč*, 84, s. 113–120.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1999): „Reprodukce“ řeči a myšlení. In: J. Hoffmannová – O. Müllerová – J. Zeman, *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia, s. 99–125.

- HOFFMANNOVÁ, J. (2007): „Reprodukce“ cizí a vlastní řeči. In: J. Hoffmannová – O. Müllerová (eds.), *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia, s. 127–140.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2010): České *jako* a slovenské *ako/akože* v mluvených projevech (malý konfrontační pokus). In: M. Šimková (ed.), *Slovo – Tvorba – Dynamickost: Na počest Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, s. 359–371.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2014): Interpretace indexikálních výrazů v českém dialogu. In: O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (eds.), *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 195–202.
- HOFFMANNOVÁ, J. – KOLÁŘOVÁ, I. (2013): *Se vám to nelíbí?* Jednoslabičné začátky českých výpovědí / dialogických replik: v běžně mluvené češtině a beletristické stylizaci. *Korpus – gramatika – axiologie*, 07/2013, s. 36–47.
- HOFFMANNOVÁ, J. – RICHTEROVÁ, O. (2015): *Si představ, by mě zajímalo, ti to ukážu:* Jednoslabičné začátky syntaktických segmentů v mluvené češtině. *Časopis pro moderní filologii*, 97, s. 9–20.
- HRBÁČEK, J. (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.
- CHLOUPEK, J. (1961): K parataktickému spojování vět v nářečí. *Slovo a slovesnost*, 22, s. 254–262.
- JANDOVÁ, E. (2000): Odchytky od lineárnosti textu. In: I. Bogoczová – K. Fic – J. Chloupek – E. Jandová – M. Krčmová – O. Müllerová, *Tváře češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, s. 55–76.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSINOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KLIMEŠOVÁ, P. – KOMRSKOVÁ, Z. – KOPŘIVOVÁ, M. – LUKEŠ, D. (2015): Slovo *to* v mluvených korpusech ČNK, jeho prefixace a reduplikace. *Časopis pro moderní filologii*, 97, s. 21–30.
- KOLÁŘOVÁ, I. (1994): Výskyt a úloha výrazů *nevím/já nevím a jako* v mluvených projevech budoucích učitelů. *Český jazyk a literatura*, 45, s. 165–169.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Základy české skladby*. 2., přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRČMOVÁ, M. (1997): Současná běžná mluva v českých zemích. In: F. Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 160–172.
- KRČMOVÁ, M. (2002): Čeština obecná. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 81–82.
- MACHÁČKOVÁ, E. (1992): Je posesivní dativ volný, nebo vázaný? *Slovo a slovesnost*, 53, s. 185–192.
- MACHOVÁ, S. (2010): Obecná čeština a její syntax. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka*. Praha: Karolinum, s. 233–237.
- MATHESIUS, V. (1925): Slovesné časy typu perfektního v hovorové češtině. *Naše řeč*, 9, s. 200–202.
- MATHESIUS, V. (1947): Přívlaskové *ten, ta, to* v hovorové češtině. In: V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt: Soubor statí*. Praha: Melantrich, s. 185–189.
- MICHÁLKOVÁ, V. (1971): *Studie o východomoravské nářeční větě*. Praha: Academia.
- MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. 3. upr. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÜLLEROVÁ, O. (1966): K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů (Přídavné výrazy a konstrukce). *Slovo a slovesnost*, 27, s. 118–126.
- MÜLLEROVÁ, O. (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.
- MÜLLEROVÁ, O. (1996): Výskyt a funkce slova *no* v českých textech prostě sdělovacího stylu. *Stylistyka*, 5, s. 222–229.
- MÜLLEROVÁ, O. (2000): Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In: I. Bogoczová – K. Fic – J. Chloupek – E. Jandová – M. Krčmová – O. Müllerová, *Tváře češtiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, s. 21–54.
- MÜLLEROVÁ, O. (2007): Postpozitivní *žejo, jo* ve vzpomínkovém vyprávění. In: J. Hoffmannová – O. Müllerová (eds.), *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia, s. 291–297.
- MÜLLEROVÁ, O. (2011): Syntax mluvených výpovědí. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, s. 153–172.

- NEKVAPIL, J. (1987): Historiografické poznámky k problematice věty a výpovědi. *Jazykovedný časopis*, 38, s. 60–78.
- PANEVOVÁ, J., a kol. (2014): *Mluvnice současné češtiny, 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- PIŤHA, P. (1971): Existuje dativ posesivní? *Slovo a slovesnost*, 32, s. 301–311.
- POLDAUF, I. (1963): Místo dativu ve výstavbě věty. In: *Slavica Pragensia*, 4. Praha: Universita Karlova, s. 335–345.
- RINAS, K. (2013): Tři „nové“ modifikační částice v češtině: *schválně, normálně* a *jako*. *Slovo a slovesnost*, 74, s. 163–177.
- SCHNEIDEROVÁ, E. (1993): Užívání zájmena *ten* (v přívlastkové pozici) v mluvených projevech. *Naše řeč*, 76, s. 31–37.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
- ŠIPKOVÁ, M. (1993): *Stavba věty v mluvených projevech: Syntax hanáckých nářečí*. Jinočany: H & H.
- ŠIPKOVÁ, M. (2005): Spojovací *jak* v dnešní mluvené češtině. In: S. Čmejrková – I. Svobodová (eds.), *Oratio et ratio: Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 313–317.
- ŠIPKOVÁ, M. (2013): Co je nářeční syntax? *Slavia*, 82, s. 220–224.
- ŠMILAUER, V. (1969): *Novočeská skladba*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTĚPÁN, J. (2013): *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- ŠTÍCHA, F., a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TRÁVNÍČEK, F. (1949): *Mluvnice spisovné češtiny, 2: Skladba*. Praha: Melantrich.
- ZEMAN, J. (2014): Syntax mluvené češtiny. In: O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (eds.), *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 203–208.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
 Letenská 4, 118 51 Praha 1
 <hoffmannova@ujc.cas.cz>
 <jiri.zeman@uhk.cz>